

Kathrin Herold, Yvonne Robel

Romi kao žrtve genocida: Politika sećanja u (Zapadnoj) Nemačkoj od 1945.¹

Politika sećanja često je vrlo kontroverzna i razdorno bojište, kako politički, tako i moralno. Prisećanje i komemoracija ne mogu biti ograničeni na kulturnu ili simboličku sferu spomenika i ceremonija, niti mogu biti svedeni na predmet naučnih analiza. Sećanje na genocide i komemoracije žrtvama genocida naročito su neraskidivo povezane sa aktuelnom politikom i dominantnim moralnim i etičkim vrednostima. Nacistički genocid nad grupom koja je obeležena kao „*Zigeuner*“ (Cigani) je naročit primer: vladajuće nemačko kolektivno sećanje na ovaj genocid karakteriše istorija poricanja, tišine i isključivanja i usko je povezano sa anticiganističkim osećanjima koja postoje i danas.²

Kada analiziramo kako je zapamćena sudbina tih ljudi koje su nacisti definisali kao „*Zigeuner*“, „*Zigeunermischling*“ (mešanog „*Zigeuner*“-skog porekla) ili „oni koji lutaju kao *Zigeuner*-i“,³ vrlo brzo postaje očigledno da je mnogo toga povezano sa jezikom. Svesni smo izazova sa kojim se suočavamo kada pokušavamo da prevedemo analizu koja je napisana iz prevashodno nemačke društvene i akademske perspektive na drugi jezik, sa drugačijim konotacijama. Jezik je od centralne važnosti za način na koji prikazujemo istoriju; isto tako je od centralne važnosti za način na koji se prema zločinima i njihovom ideološkom kontekstu, kao i prema žrtvama i preživelim ovih zločina, odnosimo u javnom diskursu.

Iz tih razloga ćemo koristiti nemački izraz „*Zigeuner*“ (i pisaćemo ga pod navodnicima), zato što bi ekvivalentni izraz „Cigan“ zaklonio osobeni semantički razvoj nemačkog izraza i njegov specifično nemački socioistorijski kontekst. „*Zigeuner*“ nije pojam koji koriste sami Romi, već im je to ime nadenulo većinsko društvo i oduvek je bilo povezano sa stereotipnim konotacijama; ne postoji neutralna upotreba ove reči. Kada govorimo o konkretnom narodu, ne gubeći pritom iz vida da ne postoji jedna homogena grupa, koristimo izraz Romi, ili Sinti⁴ i Romi.

Politike sećanja nikada nisu zasnovane samo na analizi prošlosti, već imaju za cilj da definišu sadašnjost, oblikuju budućnost i utiču na oblikovanje identiteta. Usled ovog povezivanja prošlosti i sadašnjosti, diskusija o tome kako se genocid nad Romima pamti u (Zapadnoj) Nemačkoj od 1945. mora uključiti i analizu sadašnjeg stanja Sinta i Roma i preovlađujućih diskursa kada su ove grupe u pitanju. Politike sećanja u postfašističkoj Nemačkoj povezane su sa savremenim oblicima anticiganizma, koji su nastavili da opstaju i nakon Aušvica. Mnogi su Sinti i Romi ostali na marginama posleratnog nemačkog društva. Oni koji su preživeli nacistički progon, često bi otkrili, nakon povratka u mesta gde su živeli pre deportacije, da sada drugi ljudi žive u njihovim nekadašnjim domovima i suočavali su se

¹ Tekst originalno objavljen kao „Roma as Victims of Genocide: Politics of Remembrance in (West) Germany since 1945“, In: *The Holocaust in History and Memory*, vol. 3/ 2010, University of Essex, pp. 61-77. Prevod objavljujemo sa dozvolom autorki.

² Anticiganizam, takođe antiromizam ili antigipsizam, označava predrasude ili rasizam usmeren ka Romima. Potiče od izraza cigani, ili gitani, što je izraz koji se često koristi za Rome u Centralnoj i Istočnoj Evropi, odnosno u Francuskoj.

³ Ove termine je, na primer, koristio Hajnrih Himler (Heinrich Himmler) u naredenju od 8. 12. 1938, „*Bekämpfung der Zigeunerplage*“ („*Borba protiv ciganske pošasti*“); pogledati Cimerman (Zimmermann) (1996), str. 148.

⁴ Sinti je samoodrednica romske populacije centralne Evrope u nemačkom govornom području.

sa problemima pri pokušaju da povrate svoje kuće, ili da barem dobiju odgovarajuću kompenzaciju. Na primer, preživeli povratnici u Bremenu, smeštani su daleko od centra grada, u lučkoj oblasti, na teritoriji logora Hornise (Riespott), koji je u periodu 1944–45. bio ispostava koncentracionog logora Nojengame.⁵ Problem je takođe bilo pronalaženje posla i to ne samo zato što su mnogi preživeli logoraši usled interniranja bili uskraćeni za adekvatno obrazovanje. Finansijska i druga podrška je često bila uskraćivana preživelim, kao i porodicama nastradalih. Pored vrlo teških uslova života, postojala je zaglušujuća tišina po pitanju činjenice da su nacisti ciljali i proganjali Sinte i Rome kao grupu; ovo nije postao deo posleratnog kolektivnog istorijskog sećanja. Umesto toga, stereotipske slike „Zigeuner“-a, zasnovane na vekovima starim predrasudama, preživele su i bile su podsticane putem jezika, zakonodavstva i kulturnih proizvoda poput literature i filma. Nastavak marginalizacije, kontrole i nadzora koje sprovode vlasti, kao i drugi oblici diskriminacije i rasističkog nasilja i danas su u većoj meri izraženi u slučaju Sinta i Roma, nego u slučaju bilo koje druge manjinske grupe.

Sećanje na genocid nad Romima u Zapadnoj Nemačkoj: istorija propusta i isključivanja

Sve do sredine osamdesetih godina dvadesetog veka jedva da je bilo ikakve diskusije o genocidu nad Romima u mejnstrim društvu Zapadne Nemačke, kako u medijima, tako i u političkim debatama, a i na časovima istorije u školama i univerzitetima. Početak ozbiljne debate na ovu temu može se povezati sa narastajućom kritikom uskraćene i zakasnele restitucije i grube prakse institucija prema preživelim uopšte.

*Landfahrerordnung*⁶ (Propis o čergarima) države Bavarske (u južnoj Nemačkoj) iz 1953. prikazuje pravosudni i politički kontinuitet stereotipa i praksu isključivosti prema Romima. Ovaj propis potiče još od „Bavarskog zakona protiv Cigana, čergara i neradnika“ (*Bayerisches Zigeuner-, Landfahrer- und Arbeitsscheuengesetz*) iz 1926, pravnog dokumenta koji je uveo kriterijum „rase“, kako bi bile preduzete mere protiv Sinta i Roma koji su imali nemačko državljanstvo i kako bi se osuđeni „Zigeuner“-i smestili u posebne radne domove.⁷ 27 godina kasnije, nakon nacističkog progona Roma, bavarski parlament je odobrio novi propis, u kom se nije eksplicitno koristio izraz „Zigeuner“, ali je u stvari bio naročito usmeren protiv Roma koji su definsani „kao oni koji žive u čergama, usled duboko usađene sklonosti, ili usled izražene averzije ka vođenju sedalačkog života.“⁸

U skladu sa ovim propisom je takođe reorganizovana i bavarska *Landfahrerzentrale* (Centralna kancelarija za nadzor čergara u Bavarskoj). Preteča ove kancelarije bila je prva obaveštajna služba koja je sakupljala informacije o „Zigeuner“-ima, a osnovana je 1899. kao odeljenje minhenske policije.⁹ Tokom procesa centralizacije progona „Zigeuner“-a 1938. priključena je državnoj kriminalističkoj policiji u Berlinu.¹⁰ Nakon Drugog svetskog rata, (po)novoosnovana bavarska kancelarija nastavila je da prikuplja informacije i fotografije, sve dok nije konačno zatvorena 1965. Kontinuitet nije postojao samo u oblicima pravosuđa i policijskih struktura, koje su već sačinjavale osnovu za nacistički progon Roma, već, što je

⁵ Hanštajn (Hanstein) (2005), str. 127.

⁶ Izraz *Landfahrer* je većinsko društvo uvelo kao zamenu za izraz „Zigeuner“ i u opštoj je upotrebi sa istim konotacijama. Nemački mediji su počeli da koriste izraze „Sinti i Romi“ (umesto „Zigeuner“ i „Landfahrer“) tek 1990-ih kao rezultat zalaganja Romskog pokreta za građanska prava; videti, npr., Štucel/Ajc (Stötzel/Eitz) (2009), str. 587.

⁷ Hus (Heuß) (1996), str. 124; Margalit (Margalit) (2001), str. 57–58.

⁸ Levi (Lewy) (2000), str. 200.

⁹ Margalit (2001), str. 95.

¹⁰ Cimerman (Zimmermann) (1996), str. 109.

jednako važno, i u prikazivanju Roma široj javnosti kao remetilačkog faktora, zbog opštih društvenih problema koje su „Zigeuner“-i navodno uzrokovali.

Na sličan način se ovaj kontinuitet izrazio kroz „Dopunski savezni zakon o kompenzaciji žrtvama nacionalsocijalističkog progona“ (*Bundesergänzungsgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung* BErG) iz 1953. godine i „Savezni zakon o kompenzaciji“ (*Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung* BEG) iz 1956, koji su propisivali kompenzaciju za one koji su bili progonjeni „na osnovu političkog protivljenja nacionalsocijalizmu, ili zbog rase, religije ili ideologije“.¹¹

Bundesgerichtshof, najviši krivični sud u Saveznoj Republici Nemačkoj, doneo je 1956. godine dalekosežnu presudu, da je progon Roma zbog njihove rase počeo tek primenom takozvanog *Auschwitz-Erlass* dekreta u decembru 1942. kada je rajhsfirer SS-a Hajnrih Himler (Heinrich Himmler) naredio deportaciju svih „Zigeuner mešanaca, romskih Zigeuner-a i članova Zigeuner plemena balkanskog porekla nenemačke krvi“ u Aušvic-Birkenau. Za mere preduzete pre *Auschwitz-Erlass* dekreta smatralo se da nisu imale rasnu osnovu, već su bile pokušaj vlasti da se bore sa kriminalom.¹² Ovom presudom sud je dao podršku zvaničnim nacističkim argumentima kojima su opravdavali svoju politiku i dao je legitimitet nacističkim anticiganskim merama, na primer zatvaranje pojedinaca u *Zigeunerlager* (specijalni logori za „Zigeuner“-e), koje se odvijalo u različitim gradovima,¹³ kao i praksu obavezne sterilizacije koja je bila na snazi od 1934. Nikakva kompenzacija nije dodeljena onima koji su bili deportovani u koncentracione logore 1938. tokom akcije „*Arbeitsscheu Reich*“ („Operacija neradnik“), kao ni onima koji su deportovani na teritoriju Generalnog gubernatorstva od 1940. pa nadalje.

1963. godine *Bundesgerichtshof* je revidirao svoju odluku iz 1956. i zaključio je da je rasni progon Roma u stvari otpočeo sa Himlerovim cirkularom „Borba protiv Zigeuner-ske pošasti“ iz 08. decembra 1938, gde je Himler zaključio da je „odgovarajući način za rešavanje ovog problema da se on tretira kao rasno pitanje“.¹⁴

Da bi se uvidelo kako je postojao postepen razvoj progona Roma pod nacističkom upravom koji je otpočeo sa preuzimanjem vlasti u januaru 1933, treba samo pogledati iskustva pojedinih Roma koji su proživeli više faza isključivanja i sve većeg fizičkog progona. Jedan od mnogih takvih slučajeva bio je boksterski šampion Johan Vilhelm Trolman (Johann Wilhelm Trollmann) iz Hanovera.¹⁵ Trolman je u junu 1933. osvojio nemačku šampionsku titulu u teškoj kategoriji, ali mu je Nemačka nacionalna boksterska organizacija, svega nekoliko dana nakon njegove pobede, oduzela titulu, jer nije bio arijevski bokser tvrdeći takođe da njegov stil borbe vređa „arijevsku rasu“. Nakon ove odluke, Trolman je izgubio dozvolu i mogao je preživeti jedino boksovanjem na vašarima i krijući se sedmicama. 1938. je bio među hiljadama koje su pohapšene u okviru „Operacije neradnik“ i zatvoren je na više meseci u radnom kampu u Hanoveru. 1939. je regrutovan u Vermaht i ranjen na istočnom frontu. Nakon povratka u Nemačku 1942. uhapsio ga je Gestapo i odveden je u „Zigeunerzentrale“ (Centralna kancelarija za Cigane) u policijskoj stanici Hardenbergštrase, u Hanoveru, gde je ozbiljno pretučen. Nekoliko sedmica kasnije je prebačen u koncentracioni logor Nojengame, u predgrađu Hamburga. Tamo je bio prinuđen da služi kao

¹¹ Levi (2000), str. 203, pozivajući se na Spitu (Spitta) (1989), str. 392.

¹² Cimerman (1996), str. 301; Cimerman (2002), str. 23–24; Viperman (Wippermann) (2005), str. 46.

¹³ Prvi takav *Zigeunerlager* postavljen je u blizini kanalizacionog ispusta u berlinskom predgrađu Marzan, u julu 1936. kako bi se uklonili „Zigeuner“-i iz centra Berlina pre početka Olimpijskih igara.

¹⁴ Viperman (2005), str. 62.

¹⁵ Za nastavak vidi Robel i Herold (2006) i Replinger (2008).

robovska radna snaga i mučili su ga SS stražari. Trolman je preminuo u pomoćnom logoru Nojengamea, u proleće 1943. Trolmanova biografija ilustruje da su anticiganske mere otpočele još 1933. i da su podrazumevale različite nivoe politike isključivanja, koji su imali legitimitet u rasnoj ideologiji, pre nego što su prerasli u deportaciju u koncentracione logore i istrebljenje.

Sudska odluka iz 1963. godine, po kojoj je rasni progon Roma započeo u decembru 1938. godine, bila je stoga neosnovana, kao i ranija odluka iz 1956, ali je formirala osnovu za sve odluke o kompenzaciji do 1980-ih. Odluka je takođe značila da anticiganizam nije smatran za neprihvatljiv u posleratnoj Nemačkoj. Progon Roma se uglavnom smatrao za nesreću koju su Romi sami sebi doneli. Izuzev u pogođenim porodicama, gotovo da nije bilo saosećanja prema žrtvama ili preživelim. Ne samo da nije bilo istrage o politici koja je žigosala Rome kao „neradnike“ i „antisocijalne“, već je, pored toga, tumačenje po kom su motivi za progon Roma u stvari bili prevencija zločina, ili borba protiv potencijalnih špijuna, ostalo duboko ukorenjeno u nemačkoj kolektivnoj svesti pa čak je i negovano i podsticano. Stvaranje apstraktnog straha od svega stranog, ili odbacivanja istog, otelotvoreno je u figuri „Zigeuner“-a i može biti vremenski praćeno unazad, sve do srednjovekovnog poimanja „Zigeuner“-a.¹⁶

„Zigeuner“ stereotipi u (nemačkom) društvu

Prvo pominjanje grupacije „Zigeuner“ potiče još iz petnaestog veka, u dokumentima Svetog rimskog carstva.¹⁷ Sumnjalo se da ova grupa špijunira hrišćansku teritoriju za račun Otomanskog carstva i svi su „Zigeuner“-i stoga stavljeni van zakona, tako što je objavljena opšta dozvola da se proganjaju i ubijaju. Kada je 1941. nemački *Wehrmacht* otpočeo da proteruje sve Sinte koji su služili u nemačkoj vojsci, ideja da su svi „Zigeuner“-i „špijuni po svojoj prirodi“ bila je urezana u svest javnosti, pošto je ovaj stereotip bio negovan vekovima.¹⁸ Drugi stereotipi su nadgrađivali poimanje da svi „Zigeuner“-i predstavljaju urođenu opasnost za poredak. Ovde spadaju portreti „neumornog nomada“, ali takođe i stereotipi da je „Zigeuner“ neradnik i uopšte lenj, da ima težnju ka aktivnostima koje nisu deo kontrolisanog i regulisanog okvira rada, poput kockanja, gledanja u kristalnu kuglu i sviranja na ulici.

Ovi „Zigeuner“ stereotipi igrali su važnu ulogu u kreiranju razlika između njih i većine društva, čak i pre nego što su akademske debate u doba prosvetiteljstva razvile kategoriju „rase“.¹⁹ „Otađzbina“, ili bilo koja „mi“ grupa je određena definisanjem nasuprot onih koji se posmatraju kao drugačiji i stoga nisu deo grupe i čak predstavljaju i opasnost po nju. Sa industrijalizacijom i kapitalističkom izgradnjom nacija, dugo tolerisane grupe, poput prosjaka i lutalica, definisane su kao otpadnici „otadžbine“ i svedene na stereotipe koji predstavljaju opasnost za novi poredak.²⁰ Razlozi za različitost u bilo kom smislu, uključujući siromaštvo i nemaštinu, smatrani su za rezultat njihovog urođenog karaktera i naravi. Što se tiče „Zigeuner“-a, Hajnrh Grelman (Heinrich Grelman), profesor na Univerzitetu u Getingenu, bio je među prvima koji je postavio njihovu „različitost“ na sistematičan način, u svojoj *Disertaciji o Ciganima*, objavljenoj 1784. Njegov rad bio je izuzetno uticajan i preveden je na nekoliko jezika.²¹ Ključni element u akademskom diskursu po pitanju rase postalo je pitanje odnosa prema progresu kao i prema produktivnosti i radu.

¹⁶ Viperman (1997).

¹⁷ Videti, na primer, *Abschied des Freiburger Reichstages* iz 1498, Viperman (1993), str. 55–6.

¹⁸ Cimerman (1996), str. 193–194.

¹⁹ Videti Hund (2003), naročito str. 14–15

²⁰ Hund (1999), str. 87.

²¹ Hajnrh Moric Gotlib Grelman, *Die Zigeuner: Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung*,

Nakon zločina koje je počinila nacistička Nemačka, upotreba kategorije „rasa“ u politici i nauci u potpunosti je diskreditovana. Ipak, rasistički pogledi na „*Zigeuner*“ su opstali i tema kompenzacije je postala novo polje za rasističko izražavanje prema Romima. Nemački antropolog Herman Arnold (Hermann Arnold) je 1965. napisao: „Mnogi *Zigeuner*-i ne moraju da se ponašaju loše, zahvaljujući kompenzaciji, koja im je obezbedila dobar život.“²² Arnold nadalje tvrdi da će, čim ove isplate prestanu, nastati pretnja „nove lavine sukoba sa našim društvenim poretom“.

Očigledno, anticiganizam nikada nije bio proteran iz javnog diskursa. Anticiganizam se ne izražava uvek otvoreno i nedvosmisleno, niti je uvek smrtonosan, kao u slučaju ubistva četvorice muškaraca iz romskog naselja u Obervartu, u Austriji, u februaru 1995. godine koji predstavlja najozbiljniji politički zločin u istoriji Austrije nakon Drugog svetskog rata.²³ Ipak, dugo vremena se nije činilo mogućim dovesti u pitanje kategoriju „asocijalan“, koju su nacisti koristili kako bi progonili Rome. Sve do sada, resantiman prema Romima, teško da je nailazio na ikakav otpor. Omalovažavajuće izjave o „*Zigeuner*“-ima idu ruku pod ruku sa praksom zaboravljanja nacističkog genocida nad Romima i neprestanom diskriminacijom kojoj su podvrgnuti od strane javne administracije i policije. U stvari, isključivanje Roma iz većinskog društva ne smatra se za oblik rasne diskriminacije.²⁴

Bitno je uzeti u obzir ovaj širi kontekst kada se analizira politika sećanja. Džudit Batler (Judith Butler), osvrćući se na stanje javne žalosti, tvrdi da tek kroz javnu žalost život postaje „moguć za žalost“ i da će jedino osoba koja je javno ožaljena biti prepoznata kao legalni entitet ili subjekat. Nadalje, činjenica da se život javno smatra „mogućim za žalost“ predstavlja prvi korak prema mogućnosti društvenog priznavanja. Pitanje koji će životi biti priznati na ovaj način, veoma je politički napeto – a odgovor ukazuje društvu uopšte ko je valjano priznat kao njegov član.²⁵

Ljudi koje su nacisti progonili kao „*Zigeuner*“-e, nakon 1945. nisu bili „mogući za žalost“ unutar granica nemačke kulture javnog prisećanja. Dugo vremena nisu postojali kao žrtve i bili su odvojeni od javnog poimanja i shvatanja Aušvica i nacističke politike rasnog progona i istrebljenja koju Aušvic predstavlja.

Pokret za građanska prava i konačno priznavanje Sinta i Roma kao žrtava nacističkog genocida

Razvoj diskursa prisećanja, koji podrazumeva i genocid nad Sintima i Romima, pre svega je bio rezultat pokreta za građanska prava Roma. Mešavinom lobiranja, aktivnosti u odnosima sa javnošću i direktnom akcijom, preživeli, njihove porodice i potomci žrtava borili su se za poboljšanje svog položaja u društvu i za svoja građanska prava. Jedan od bitnih aspekata ove borbe bilo je osnaživanje putem politike prisećanja.

Prvi odlučujući pomak bila je međunarodna ceremonija prisećanja, održana 27. oktobra 1979. kod *Gedenkstätte* (spomenika) Bergen-Belsen, u saveznoj državi Donja

Sitten und Schicksale dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprung. Prvo izdanje Desau i Lajpcig, 1782; reprint u Getingenu 1787. Prevod *Disertacija o Ciganima: istorijsko istraživanje o pitanjima načina života, porodične ekonomije, običaja i uslova ovog naroda*, London, 1787, takođe je objavljeno na francuskom i holandskom jeziku. Videti Fraser (1995), str. 194–195; Severin (2009), str. 73–75.

²² Citirano u Arnold (1965), str. 246. Takođe videti Severin (2009), str. 84.

²³ Purtschler i dr. (1998), str. 26.

²⁴ Videti „Geltendes Unrecht“, *Süddeutsche Zeitung*, 12/13. maj 2010, str. 7.

²⁵ Batler (2004) i (2009).

Saksonija, u severnoj Nemačkoj.²⁶ Više hiljada ljudi, a među njima i Jevreji koji su preživeli holokaust, došlo je na poziv Udruženja nemačkih Sinta (*Verband Deutscher Sinti*), međunarodne romske krovne organizacije *Romska unija* i Društva ugroženih naroda (*Gesellschaft für bedrohte Völker*), nemačke organizacije za zaštitu ljudskih prava iz Getingena. Tokom ceremonije je postavljen natpis na Zid sećanja Bergen-Belsena, na kom je ispisano:

„U žalosti i sa dubokim poštovanjem,
mi, Sinti (*Zigeuner-i*), prisećamo se žrtava našeg naroda.

Kroz svoje nasilne smrti, one služe kao opomena živima
da se odupru nepravdi koju čine ljudi drugim ljudima.

Udruženje nemačkih Sinta.“

(Zapis u pomen ubijenim Sintima i Romima na Zidu sećanja kod Spomen-obeležja Bergen-Belsen).

Pored toga što su tražili javno priznanje nacističkog genocida nad Sintima i Romima – zahtevajući i uvođenje ove teme u školske nastavne planove iz istorije – prisutni su tražili od nemačkog društva da prihvati svoju odgovornost prema preživelim, obezbeđivanjem kompenzacije za njihove patnje i da se problematizuje današnje stanje marginalizacije i diskriminacije Sinta i Roma.

Ovi zahtevi pokazuju da je borba za odgovarajuće mesto u politici prisećanja bila direktno povezana sa borbom protiv anticiganizma. Izbor Bergen-Belsena za prvu javnu ceremoniju komemoracije bio je od vitalnog značaja: činjenica da su nepriznavanje žrtava nacističkog progona, kao i tekući problem sa glavnim društvenim tokovima, izraženi na jednoj takvoj, emocijama nabijenoj lokaciji, omogućila je ceremoniji pažnju javnosti i razbila je preovlađujuću tišinu u periodu kada je mlađa generacija, rođena nakon završetka Drugog svetskog rata, počela iznova da posmatra nacističku prošlost.

Svega nekoliko meseci kasnije, tokom hrišćanskog praznika za uskrš 1980. godine, romski aktivisti su otputovali do drugog spomenika koncentracionog kampa, *Gedenkstätte* Dahau, u saveznoj državi Bavarskoj, gde je 12 ljudi stupilo u dvonedeljni štrajk glađu. Ova akcija je bila unapred objavljena u javnosti i pokrenula je mnoge nacionalne i regionalne novine da pišu o nacističkom genocidu nad Romima, kao i o stanju Roma u posleratnoj (Zapadnoj) Nemačkoj.²⁷

Štrajkači glađu iz Dahaua su takođe zahtevali izvinjenje od bavarskog ministra unutrašnjih poslova, Gerolda Tandlera (Gerold Tandler), zbog nastavka diskriminacije Roma u posleratnom periodu od strane *Landfahrerzentrale*, koja je nastavila da koristi podatke koje je prikupila nacistička služba bezbednosti (*Reichssicherheitshauptamt*, RSHA). Usled međunarodne pažnje koju je izazvao štrajk glađu, aktivisti su uspeali da postignu makar delimičan uspeh. Bavarske policijske vlasti su priznale diskriminaciju Roma u posleratnom periodu, ali su istovremeno insistirale na stavu da ne postoji razlog za izvinjenjem koje su tražili štrajkači, jer je bavarska *Landfahrerzentrale* formirana na osnovu uredbe koju je demokratski usvojio bavarski parlament.²⁸

²⁶ *Gesellschaft für bedrohte Völker* i *Verband deutscher Sinti* (1980).

²⁷ Universität Bremen/Studiengang Sozialpädagogik (1981).

²⁸ Rose (1987), str. 125–126.

Sledeći protest protiv upotrebe diskriminišućih dokumenata od strane nemačke policijske uprave odigrao se u septembru 1983. kod Spomen obeležja *Nojengame*. Sve do 1980-ih niko nije bio osuđen pred sudom za svoje učešće u deportaciji Roma u Aušvic i druge logore smrti; pravosuđe je istrage ovih zločina odugovlačila do te mere da ih je gotovo obesmisliło. Stoga su romske organizacije u (Zapadnoj) Nemačkoj pokušale samostalno da preduzmu takve istrage i identifikuju one koji su učestvovali u progonu Roma, kako bi prosledili njihova imena kancelariji javnog tužioca. Kada su iz romske organizacije *Rom und Cinti Union* (RCU), sa sedištem u Hamburgu, postali svesni činjenice da je specijalno odeljenje kriminalističke policije u Hamburgu (*Dienststelle der Kriminalpolizei als Sammel- und Auswertungsstelle für Nachrichten über Landfahrer*) koristilo „Zigeuner“ dosjeee sakupljene pre 1945,²⁹ zahtevali su da im se ti dosjei predaju, kako bi pomoću njih tragali za počiniocima zločina. Nakon višemesečne kampanje, romski predstavnici su odlučili da otpočnu štrajk glađu, kako bi naglasili svoje zahteve. Nakon samo jednog dana RCU je dobila „moralno pravo“ da pristupi „svojim dosijeima“.³⁰

Glavni cilj RCU nije bilo ostvarenje nekakvog oblika „moralne kompenzacije“, u smislu izjava nemačkih političara da prihvataju odgovornost za prošlost i pokazuju pokajanje, već da se izbore za poboljšanje društvenog statusa i statusa građanskih prava Sinta i Roma i kraj svih diskriminacija. Prvi korak ka postizanju ovog cilja za njih je bilo postavljanje u poziciju sa koje mogu da povuku istrojsku liniju od vekovima stare prakse diskriminacije i progona do nacističkog genocida i nadalje, ka nastavku širenja predrasuda nakon Drugog svetskog rata i isključivanju preživelih i njihovih porodica iz politike prisećanja u Nemačkoj.

Prvo javno priznanje nacističkog progona Roma iz rasnih pobuda i priznanje da se taj progon može definisati kao genocid, došlo je u vidu izjave saveznog kancelara Zapadne Nemačke, Helmuta Šmita (Helmut Schmidt), kada se sastao sa delegacijom novoosnovanog Centralnog saveta nemačkih Sinta i Roma (*Zentralrat Deutscher Sinti und Roma*), 17. marta 1982. godine.³¹ Šmitov naslednik na mestu kancelara, Helmut Kol (Helmut Kohl), ponovio je ovu izjavu u debati u *Bundestag*-u (donji dom skupštine Zapadne Nemačke), 7. novembra 1985. godine, a mnogi ovu izjavu smatraju za prvo „javno“ priznanje da su Romi bili žrtve genocida, jer je izneta u nacionalnoj skupštini.

Krajem 1980-ih otvorilo se novo „bojište“. Romi su sve češće bili mete kao nepoželjni, u narastajućoj plimi nacionalizma u centralnoj, istočnoj i jugoistočnoj Evropi i iseljavali su se, naročito u Zapadnu Nemačku, kako bi pobjegli od fizičke opasnosti i isključenja iz društvenog i ekonomskog života. Odluka zapadnonemačke vlade o njihovoj deportaciji nazad u zemlje porekla, podstakla je novi talas akcija za građanska prava, koristeći ponovo spomenike podignute u znak sećanja na žrtve nacističkih progona, kako bi zahtevali pravo romskih izbeglica i emigranata da ostanu u Zapadnoj Nemačkoj. U februaru 1989. su organizovali dvonedeljni štrajk kod Spomen-obeležja *Nojengame* i kako do kraja leta nije postignut nikakav sporazum sa vlastima Hamburga, na stotine izbeglica je podiglo protestni kamp na livadi gde je nekada bio veliki koncentracioni logor. 2. oktobra 1989. policija je nasilno evakuisala kamp i okončala protest. U obaveštenju o evakuaciji, hamburška vlada je iznela da je u svetlu nemačke odgovornosti za zločine koji su počinjeni u

²⁹ *Dienststelle der Kriminalpolizei als Sammel- und Auswertungsstelle für Nachrichten über Landfahrer* je zatvorena 1971. godine; dosjei su prebačeni u državni arhiv (*Staatsarchiv*), ali nisu bili javno proučavani. *Bürgerschaft der Freien und Hansestadt Hamburg*, Drucksache 11/925, 2. avgusta 1983.

³⁰ „Recht auf Geschichte“, *Hamburger Rundschau*, 28. jul 1983, str. 7.

³¹ Centralni savet Sinta i Roma je osnovan u februaru 1982.

nacističkom periodu, bilo neprihvatljivo koristiti spomenik žrtvama nacističkog progona kako bi se vršio pritisak na vlasti.³²

U maju 1990. godine grupa od osamdesetak Roma otišla je u Dahau kako bi protestovala protiv predstojećih deportacija. U maju 1993. godine spomen-obeležje Nojengame je ponovo bio poprište protesta, ali su ovoga puta policijske jedinice sprečile Rome da okupiraju prostor, zatvorivši spomen-obeležje i sprečavajući svaki pristup, sve dok romski aktivisti nakon dve sedmice nisu napokon napustili prilazne puteve. 16. maja 1993. godine, verovatno kao reakcija na policijsku intervenciju kod Nojengame, još jedna grupa Roma potražila je utočište u protestantskoj crkvi pomirenja (*Evangelische Versöhnungskirche*), na lokaciji spomen-obeležja Dahau. Pod sloganom „Nekada ubijani gasom – danas deportovani“ ostali su do sredine jula, dok nisu premestili svoj protest ispred Evropskog parlamenta u Strazburu.³³

Neki od onih kojima je pretila deportacija imali su sreće da im bude odobren boravak u (Zapadnoj) Nemačkoj; u velikoj meri ovo je zavisilo od količine pritiska koji su romski predstavnici mogli da primene u pregovorima sa državnim vlastima. I protesti i reakcije na proteste ilustruju koliko su prošlost i sadašnjost bili, i još uvek jesu, povezani. Romi nisu priznati kao žrtve nacističkog progona; naprotiv, u načinu na koji ih mediji opisuju i u javnim izjavama političara, vide se dokazi činjenice da su antiromska osećanja bila duboko usađena u javno mnjenje.³⁴

Od sredine 1990-ih, romski pokreti za građanska prava nisu koristili spomenike koncentracionih logora, ali se borba za pravo boravka romskih izbeglica i emigranata u Nemačkoj nastavila. Najveća grupa Roma u Nemačkoj kojoj trenutno pretila deportacija, jesu oni koji su pobjegli sa Kosova, tokom previranja u tom regionu. Mnogi od njih su živeli u Nemačkoj 10 ili više godina, a oni koji se bore protiv njihove deportacije ističu loše stanje ljudskih prava Roma na Kosovu i upozoravaju da ih ne treba osuditi na siromaštvo, isključenje iz društva i uznemiravanje. Ipak, u svojim kampanjama takođe se osvrću na progon Roma za vreme nacista, koji se odvijao širom Evrope, kao i na neprestani anticiganizam u posleratnom periodu. Prisećanje na nacističke progone i protesti protiv sadašnje diskriminacije ostaju povezani.

Romi i transnacionalno pamćenje

16. decembra 1994. *Bundesrat* (gornji dom nemačke savezne skupštine) odao je poštu Sintima i Romima koji su bili žrtve nacističkog progona i istrebljenja, u ceremoniji koja se završila minutom ćutanja.³⁵ Od tada *Bundesrat* održava takve ceremonije svake godine, tokom svog zasedanja, na dan koji je najbliži 16. decembru, godišnjici Himlerovog *Auschwitz-Erlass* dekreta iz 1942. godine.

Centralni savet Sinta i Roma vodio je kampanju da se 16. decembar ustanovi kao dan sećanja i njegovi članovi su prisustvovali godišnjoj ceremoniji, kao i Sinti i Romi koji su bili žrtve nacističkog progona. No, ceremonija nije naišla na veliku medijsku pažnju. Razlog ovome je i činjenica da glavni govor nije održao savezni predsednik, već predsednik *Bundesrat*-a, kojem se u javnosti pridaje manje značaja.

³² Arhiv *Gedenkstätte* Nojengamen: Freie und Hansestadt Hamburg, Senatskanzlei, Pressemitteilung, 2. oktobar 1989.

³³ „Kirchenasyl für unbequeme Gäste zeigt Wirkung“, *Süddeutsche Zeitung*, 2. decembar 1993.

³⁴ Za dalje detalje pogledati Herold (2009).

³⁵ Bundesrat, Stenographischer Bericht 678. Sitzung (Plenarprotokoll 678), 16. decembar 1994, str. 625A–627A.

Samo postojanje ove godišnje ceremonije ukazuje na priznavanje Roma kao žrtava nacističkog genocida. Ipak, analiza govora, koji su održani prilikom ovih komemoracija od 1994. godine, ukazuje da je u pitanju samo delimično priznavanje i da ceremonija na poslednjem zasedanju *Bundesrat*-a u decembru, ne doprinosi mnogo značaju politike sećanja. Za razliku od komemoracije jevrejskog holokausta ili Šoe, komemoracija o progonu Roma nije povezana sa konceptom transnacionalnog pamćenja.

Sećanje na istrebljenje Jevreja mnogi Nemci smatraju za jedan od konstituenata posleratnog, postgenocidalnog evropskog identiteta, gde je Evropska unija gotovo institucionalna posledica njihove ubilačke prošlosti. Govori održani na godišnjim ceremonijama na Dan sećanja na holokaust (27. januara) u Nemačkoj, odražavaju ovo stanovište. Na primer, Wolfgang Tirze (Wolfgang Thierse), predsednik *Bundestag*-a 1998–2005, primetio je u svom obraćanju 2002. i 2004. godine kako je holokaust ujedinio Evropu i kako Evropska unija predstavlja novu nadu nakon Šoe.³⁶ Aušvic ostaje blisko povezan sa tekućom međunarodnom politikom i vojnim akcijama. Nemački političari su se 1999. godine pozvali na pretnju „još jednog Aušvica“, kako bi opravdali vojnu intervenciju na Kosovu.³⁷ Slogan „Nikada više!“ povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost i skopčan je sa idejom univerzalnog zla, koje se može ponoviti na bilo kom mestu, bilo kada i može ga počinuti bilo ko.

Ove političke izjave zasnovane su na konceptima koji su razvijeni u Nemačkoj, ali i na međunarodnom nivou. Alaida Asman (Aleida Assmann), vodeći nemački stručnjak na polju formiranja kulturološkog sećanja, tvrdi da su novi oblici kolektivnog sećanja zasnovani na unverzalnim formama i globalnim standardima; da podrazumevaju međusobno priznavanje bola i prevazilaženje posledica zajedničke istorije nasilja.³⁸ Danijel Levi (Daniel Levy) i Nejtan Šnajder (Natan Sznaider) ističu kako holokaust ima naročito značajan uticaj na uspostavljanje transnacionalnog sećanja, pošto holokaust funkcioniše kao (negativan) događaj, koji je uspostavio i legitimizovao potragu za zajedničkom globalnom pravdom.³⁹ Znanje o holokaustu je stoga povezano sa shvatanjem neophodnosti globalnih ljudskih prava.

Romi do sada nisu imali značajnu ulogu u ovim konceptima transnacionalnog sećanja i zajedničkim standardima ili konceptima Evrope i, da odemo i dalje, može se tvrditi da je prisećanje na one koji su proganjani i istrebljivani pod etiketom „*Zigeuner*“ u suštini smatrano nebitnim za oblikovanje transnacionalne sadašnjosti i budućnosti. U svojim obraćanjima na godišnjim ceremonijama, predsednici nemačkog *Bundesrat*-a nisu povezivali komemoraciju Roma kao žrtava nacističkog genocida sa oblikovanjem kolektivnog transnacionalnog sećanja, ili transnacionalnog postgenocidnog društva, niti je ubijanje Roma korišćeno kao izgovor za vojne intervencije.

Za ovo postoje dva objašnjenja. Sa jedne strane, anticiganizam je duboko ukorenjen u istoriji i društvu i prikaz Roma ostaje povezan sa stereotipima koji čine „*Zigeuner*“-a „onim drugim“ i „strancem“. Verovatno ovo utiče i na politiku sećanja. Sa druge strane, komemoracije u vezi sa nacističkim genocidom nad Romima neizbežno pokreću debatu o jedinstvenosti holokausta. Holokaust ostaje ključna referentna tačka za nemačku politiku sećanja, a komemoracija Romima kao žrtvama nacističkog genocida ne može biti odvojena od nje. I dalje ima prednost, kako to pokazuje diskusija o centralnom spomeniku u Berlinu.

³⁶ Wolfgang Tirze, „Rede zum Tag des Gedenkens an die Opfer des Nationalsozialismus“, 28. januar 2002. i 27. januar 2004, <http://www.bundestag.de/parlament/praesidium/reden/index.html> (pristupljeno 6. maja 2010).

³⁷ Videti npr. intervju sa nemačkim ministrom inostranih poslova Joškom Fišerom (Joschka Fischer): „Moramo ovde pobediti“, *Newsweek*, 19. april 1999. godine.

³⁸ Asman (2002), str. 188–189.

³⁹ Levi i Šnajder (2006).

Spomenik ubijenim Sintima i Romima u Berlinu

25. juna 1999. godine nemački *Bundestag* je izglasao rezoluciju da se sagradi spomenik ubijenim evropskim Jevrejima u centru Berlina i ujedno su se obavezali da odaju poštu i „drugim“ žrtvama nacista na „dostojanstven“ način. 1990-ih se pojavilo strahovanje da će genocid nad Romima nestati u zaboravu, pa se Centralni savet nemačkih Sinta i Roma žestoko borio za spomenik njima u sećanje. Nakon odluke *Bundestag*-a, diskusije u politici, medijima i široj javnosti usredsredile su se na tri glavna pitanja: lokacija tog spomenika, naziv pod kojim će se pominjati žrtve i sadržaj teksta na natpisu.

Lokacija

Tadašnji gradonačelnik Berlina, Eberhard Diepgen (Eberhard Diepgen), prvo je predložio prostor u predgrađu Marcan, kao moguću lokoaciju, jer je prvi od specijalnih *Zigeunerlager*-a postavljen tamo 1936. godine, za Rome iz celog Berlina, a iz Marcana su ih deportovali za Aušvic.⁴⁰ Očigledno, ova lokacija bi bila previše udaljena od centra Berlina i svih drugih lokaliteta komemoracije u Berlinu, koje političari i javnost obično posećuju.

Termin za žrtve

Vodila se duga i žustra debata oko naziva žrtava, na natpisu spomenika: Sinti i Romi, samo Romi, ili čak i *Zigeuner* (bez navodnika)? Klimaks je dostignut 2005. godine, predlogom koji je iznela tadašnja ministarka kulture i medija, Kristina Vajs (Christina Weiss), da se upotrebi engleski izraz „Gypsy“ (Cigani), pošto je nemački izraz „*Zigeuner*“ vrlo kontroverzan, a nije se moglo doći do dogovora o upotrebi termina Sinti i Romi.⁴¹

Tekst natpisa

16. marta 1997. godine, nemački predsednik Roman Hercog (Roman Herzog) je objavio, na otvaranju Dokumentacionog i kulturnog centra nemačkih Sinta i Roma u Hajdelbergu:

Genocid nad Sintima i Romima izveden je iz istog motiva rasne manije, sa istim predumišljajem, sa istom željom za sistematskim i totalnim istrebljenjem, kao i genocid nad Jevrejima. [...] Lično Hitler je izdao direktno naređenje Himleru da se deportuju svi Sinti i Romi, bez izuzetka, u logore za istrebljenje. Čitave porodice, od vrlo mladih, do veoma starih, sistematski su ubijane unutar čitave sfere nacionalsocijalističkog uticaja.⁴²

U tom trenutku, ova izjava nije naišla na veliku pažnju javnosti, ali je Centralni savet nemačkih Sinta i Roma predložio da se iskoristi kao osnova za natpis na spomeniku. Ipak, unutar konteksta postavljanja spomenika, ovaj pasus izazvao je veliku debatu.

Debata

⁴⁰ „Sinti und Roma fordern Mahnmal“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31. juli 1999, str. 2; „Zigeuner an den Stadtrand?“, *tageszeitung*, 14. septembar 1999, str. 19.

⁴¹ „Dann eben auf English“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 5. mart 2005, str. 35; „Gypsy statt Zigeuner“, *Süddeutsche Zeitung*, 5. mart 2005, str. 21.

⁴² Videti: <http://www.sintiundroma.de/content/downloads/zentrum/einweihung/anspracheherzog.rtf> (pristupljeno 27. juna 2010).

U srcu debate bio je problem jedinstvenosti Šoe i u kojoj meri nacistički progon Roma treba, ili ikada može biti, poređen sa holokaustom i treba li ga ikada nazvati genocidom. Ni među profesionalnim istoričarima nije bilo saglasnosti po ovom pitanju. Bilo je onih koji su žustro podržavali poređenje, jer je progon Jevreja i Sinta i Roma bio zasnovan na istim rasističkim motivima. U ovom kontekstu uveden je izraz *porrajmos*.⁴³ Drugi su se protivili upotrebi izraza genocid i predlagali da se masovno ubijanje Roma umesto toga sažme u izrazu „progon *Zigeuner-a*“, kako se ne bi prikrila razlika u odnosu na Šou.⁴⁴ Bilo je neslaganja oko elementa „namere“: da li je progon Roma od početka podrazumevao i nameru da se istrebe kao grupa? Nemački istoričar Mihael Cimerman, u svojoj epohalnoj studiji *Rassenutopie und Genozid*, koja je bila zasnovana na dotad neviđenom rasponu istorijskih izvora, došao je do zaključka da je od 1933. godine progon Roma bio zasnovan na rasnim i socioideološkim konstrukcijama, da je postojala namera i da u skladu sa tim, kao i sa definicijom u Konvenciji o prevenciji i kažnjavanju za genocid Ujedinjenih nacija iz 1948. godine, ubijanje Roma treba nazivati genocidom.⁴⁵

U godinama 2004. i 2005. nemačke novine su naširoko izveštavale o raspravi oko pitanja da li Hercogovu izjavu iz 1997. godine treba iskoristiti kao tekst za natpis na planiranom spomeniku, implicirajući u određenoj meri da je naročito predsedavajući Centralnog saveta nemačkih Sinta i Roma, Romani Roze (Romani Rose), zahtevao da se upotrebi, jer je upoređivala ubijanje Roma sa holokaustom. U javnoj diskusiji, poređenje se ubrzo pretvorilo u izjednačavanje i novine levog centra, *tageszeitung*, objavile su:

Centralni romski savet insistira na natpisu koji izjednačava patnje romskih žrtava sa jevrejskim žrtvama, naročito zbog toga što njihov spomenik neće biti veliki kao spomenik holokaustu.⁴⁶

Pitanje je zašto je Hercogova izjava izazvala takve kontroverze u 2004. i 2005. godini, kada je više-manje zanemarena u vreme kada ju je izneo. U stvari, postoje dokazi da je pre 2004. godine čak i nemački parlament razmatrao Hercogovu izjavu kao moguć tekst za natpis.

Kontroverza je zasigurno povezana sa fenomenom „rivalstva žrtava“, koji se ispoljio u ovim godinama. Da citiramo ponovo list *tageszeitung*:

Trenutno postoji neprirodna konkurencija u nemačkom glavnom gradu, po pitanju dimenzija patnje iz prošlosti i sadašnjeg javnog prestiža. Pobjednički trofeji imaju oblik pokušaja da se obezbedi besmrtnost pojedinim grupacijama žrtava.⁴⁷

Volfgang Tirze je na sličan način govorio o „dogmatskom rivalstvu“ između žrtava.⁴⁸ Javni iskazi poput ovih kao da su ukazivali da su grupacije žrtava bile glavni akteri u sukobu oko sećanja i dizanju spomenika i da skupština, političari i društvo uopšte jedva da imaju ikakve veze sa postojećim prazninama u javnom sećanju. Ovo primorava grupacije žrtava da se nadmeću među sobom za pažnju javnosti. Jevrejske žrtve i njihovi potomci opisivani su kao bolje organizovana i više privilegovana grupa, dok su Romi imali imidž grupe koja je „odavno izvukla deblji kraj“⁴⁹ u vezi sa lokacijom „njihovog“ spomenika i njegovog javnog finansiranja.

⁴³ Videti npr. Henkok (2004) i Viperman (2005).

⁴⁴ Videti npr. Levi (2000), str. 224–225; Margalit (2002).

⁴⁵ Cimerman (1996), str. 380–381.

⁴⁶ „Zigeuner können von Schwulen lernen“, *tageszeitung*, 1. mart 2005, str. 12.

⁴⁷ „Im Gedenken sollte man von einer Selektion absehen“, *tageszeitung*, 27. januar 2004, str. 15.

⁴⁸ „Thierse lehnt Umwidmung ab“, *tageszeitung*, 24. mart 2004, str. 21.

⁴⁹ „Unterwegs in die Wirklichkeit“, *Süddeutsche Zeitung*, 28. jul 2000, str. 9.

Pogrešno, ova diskusija nije samo povezana sa anticiganskim motivima, već i sa antisemitskim poimanjem dobrostojećih i bogatih jevrejskih lobija.

Kompromis

Na kraju, većina političara odlučila se za centralniju lokaciju spomenika Romima nego što je to bio Marzan, a odabrana je lokacija u blizini *Reichstag*-a, sedišta nemačkog *Bundestag*-a, nedaleko od Spomenika ubijenim Jevrejima Evrope. Diskusija oko natpisa je završena 2007. godine, kada je kompromisno odlučeno da spomenik ne treba da ima samo jedan natpis, već skup tekstova, uključujući imena koncentracionih logora, kao i izjave Helmuta Šmita iz 1982. i izjavu Romana Hercoga iz 1997. godine.⁵⁰ Izgradnja spomenika je otpočela u decembru 2008. godine; u vreme pisanja još nije bio završen.

Večito „posvađani“ Romi

Tokom kontroverzne debate oko spomenika u Berlinu, Sinti i Romi nisu bili optuživani samo za konstruisanje uloge žrtve koja bi mogla da parira jevrejskim žrtvama, već su takođe viđeni kao večito „zavađeni“, odnosno bez ikakvog jedinstvenog stava među sobom. Dve organizacije su naročito isticane kao najodgovornije za činjenicu da ne postoji jasan pogled na Rome: Savez Sinta Nemačke (*Sinti Allianz Deutschland*) u Kelnu i Centralni savet nemačkih Sinta i Roma (*Zentralrat Deutscher Sinti und Roma*) u Hajdelbergu. Savez Sinta je, na primer, favorizovao upotrebu izraza „*Zigeuner*“ na natpisu spomenika, dok je Centralni savet zagovarao upotrebu izraza Sinti i Romi, kao što je i Roman Hercog uradio u svojoj izjavi. Nemačka štampa i nemački političari su brzo zaključili da je glavni razlog za odlaganje odluke o spomeniku Romima, bila činjenica da ni Romi među sobom nisu mogli da postignu sporazum.⁵¹ Ovakav stav ne samo da ignoriše nedostatak saglasnosti među političarima, po pitanju romskog spomenika, već takođe implicitno pretpostavlja da jedino ona grupa žrtava koja pokazuje da se slaže sa svojim pogledom na istoriju, može da se nada javnom priznavanju kao žrtve u vidu spomenika. 2003. godine je ministarka kulture, Kristina Vajs, informisala Centralni savez nemačkih Sinta i Roma da „spomenik neće biti sagrađen, ukoliko Centralni savet nemačkih Sinta i Roma ne postigne dogovor sa drugim udruženjima *Zigeuner*-skih naroda po pitanju drugog natpisa i oznaka spomenika“. ⁵² Odavde vodi samo mali korak do prebacivanja krivice na Rome za činjenicu da još uvek nisu zauzeli svoje mesto u nemačkoj politici sećanja.

Stereotip o „posvađanim“ Romima hrani već preovlađujući anticiganizam, kao što je i slučaj sa navodnim stavom prema radu igrao bitnu ulogu u određivanju Roma kao „onih drugih“. Romi se ne smatraju delom regulisanog, efikasnog i produktivnog građanskog društva i ekonomije. Umesto toga, prikazuju se kao sušta suprotnost: ne samo da ne mogu biti kontrolisani, već nisu u stanju da sprovedu ni samokontrolu i nisu u stanju da postignu dogovor čak ni u okviru sopstvene grupe. Ovo pojačava stereotip o prirodnoj slabosti karaktera i, nadalje, takođe može voditi ka okrivljavanju Roma za njihovu sopstvenu društvenu marginalizaciju i diskriminaciju. 2005. godine, *tageszeitung* je pisao:

„Plašiti se upotrebe reči *Zigeuner* samo je simptom stalne igre žmurke, koji je ilustrovan činjenicom da Savet [Centralni savet nemačkih Sinta i Roma] nema spisak

⁵⁰ Bundesrat, Stenographischer Bericht 840. Sitzung (Plenarprotokoll 840), 20. decembar 2007, str. 429C–430B i Bundesrat, Drucksache 905/07 (Beschluss), 20. decembar 2007. Videti takođe Presse-und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung Nr. 496: „Bundesrat unterstützt das Konzept der Bundesregierung zum Denkmal für die ermordeten Sinti und Roma“, 20. decembar 2007.

⁵¹ Videti, npr., Presse-und Informationsamt der Bundesregierung, Pressemitteilung Nr. 496, 20. decembar 2007.

⁵² Zentralrat Deutscher Sinti und Roma, Pressemitteilung, 19. novembar 2003.

članova, jer se plaše progona. Ovo je simptom društvene situacije, koja je zasigurno mnogo teža, nego što je to slučaj kod drugih manjina. Ipak, čvrsto se držeći tabua, Centralni savet neće biti u stanju da izmeni ove okolnosti.⁵³

Ovo implicira da Romi moraju da odbace svoje strahove kako bi promenili situaciju u društvu, koja je u stvari izazvana većitim anticiganizmom šireg društva. Ako ovo izokrenemo, dolazimo do naopakog zaključka da je anticiganizam rezultat (lošeg) stava i ponašanja Roma.

Neprestana aktuelnost anticiganizma

Gotovo svuda u Evropi u toku je alarmantan porast broja nasilnih napada na Rome i druge ljude, za koje se smatra da pristaju anticiganističkim stereotipima. Ovi napadi samo su vrh ledenog brega, zato što mržnja i diskriminacija postoje mnogo pre nego što ljudi budu ubijeni. Ovde ćemo se zadržati na svega nekoliko primera.

U maju 2009. godine, javila se velika kontroverza u Berlinu, po pitanju četrdesetak Roma iz Rumunije. Gradske vlasti su im ponudile novac da odu i predložile da ih smeste u *Ausreislager*, vrstu kaznenog centra za ljude koji čekaju na deportaciju. Očigledno, ovakav tretman zanemaruje činjenicu da je Rumunija sada država članica Evropske unije i da će svi njeni građani vremenom uživati ista prava na slobodu kretanja, kao i građani drugih država članica i povlači pitanje da li bi se prema neromskim Rumunima postupalo na isti način. Medijska diskusija o ovom incidentu imala je rasistički prizvuk.⁵⁴

26. decembra 2009. godine, kuća jedne porodice Sinta je zapaljena u Klingenhajnu, u Saksoniji. Policija nije otkrila nikakve naznake rasističkog napada, uprkos činjenici da je porodica dugo vremena bila izložena pretnjama i otvorenim napadima.⁵⁵

Ako bacimo pogled van Nemačke, osam Roma je ubijeno u Mađarskoj u periodu 2008–2009. godine, nakon napada na njihove kuće, podmetanja požara i pucnjava.⁵⁶ Samo u 2009. godini, Romi su napadani u Češkoj, Slovačkoj, Severnoj Irskoj, Rumuniji, Austriji i Italiji. Iste godine, u toku predizbornih kampanja u Švajcarskoj i Češkoj, desničarske partije su otvoreno koristile anticiganističke stereotipe u svojim kampanjama.

Jedan incident u Italiji, gde su se nasilnička dela protiv romskih zajednica i iseljavanja sa mesta prebivališta odigrala u nekoliko gradova 2009. godine, zahteva detaljniju analizu. U Albi Adriatici, malom gradiću u regiji Abruco, rulja je nagnula u romski kraj u novembru te godine i napala kuće i vozila. Nakon što se situacija primirila, zvaničnik za bezbednost gradske uprave, opravdavao je nasilje:

Romsko društvo živi ispod granice osnovnog skupa normi. [...] Ovakva situacija izaziva osećaj nelagodnosti u zajednici, koja nije ksenofobična, već vredna i radna.⁵⁷

Ponovo se pozivalo na navodnu urođenu i prirodnu slabost njihovog karaktera i nesposobnost Roma da se povinuju društvenim normama i vrednostima. Ovo pokazuje koliko je anticiganizam i danas zarazan i opasan po život. Svaka diskusija o politici sećanja

⁵³ „Zigeuner können von Schwulen lernen“, tageszeitung, 1. mart 2005, str. 12.

⁵⁴ Videti End (2010b).

⁵⁵ Videti End (2010a).

⁵⁶ Videti Majer/Odenal (2010).

⁵⁷ „Rissa ad Alba Adriatica: 37enne picchiato a morte Fermati tre nomadi“, Il Giornale, 11. novembra 2009. godine.

mora biti povezana sa ovom stalnom aktuelnošću anticiganizma. Tek tada komemoracija može doprijeti, kao što bi i trebalo, društvenom priznanju Roma u današnjem svetu.

Za dalje čitanje

Arnold, Hermann (1965). *Die Zigeuner: Herkunft und Leben der Stämme im deutschen Sprachgebiet*. Olten/Frajburg i.Br: Walter.

Assmann, Aleida (2002). „Vier Formen des Gedächtnisses“. *Erwägen Wissen Ethik*, vol. 13:2, str. 183–90.

Butler, Judith (2004). *Precarious Life: The Power of Mourning and Violence*. London: Verso.

Butler, Judith (2009). *Frames of War: When is Life Grievable?*. London: Verso.

Eitz, Thorsten and Stötzel, Georg (2009). „Zigeuner“. U *Wörterbuch der „Vergangenheitsbewältigung“: Die NS-Vergangenheit im öffentlichen Sprachgebrauch*, vol. 2. Hildeshajm: Georg Olms Verlag (str. 563–600).

End, Markus (2010a). „Brandanschlag mit antiziganistischem Hintergrund in Sachsen – und der Umgang damit“. *Mut gegen rechte Gewalt*. <http://www.mut-gegen-rechte-gewalt.de/news/meldungen/brandanschlag-sachsen/?pn=8&qid=4112d530d379c2ca74b876aafede71ee&bs=10> (pristupljeno 20. jula 2010. godine).

End Markus (2010b). „Kokettes Berlin“. *Hinterland: Zeitschrift des Bayerischen Flüchtlingsrats*, No. 11, str. 62–5.

Fraser Angus (1995). *The Gypsies*. 2nd ed. Oksford: Blackwell.

Gesellschaft für bedrohte Völker and Verband deutscher Sinti (ed.) (1980). *Sinti und Roma im ehemaligen KZ Bergen-Belsen am 27. Oktober 1979: Erste deutsche und europäische Gedenkkundgebung „In Auschwitz vergast, bis heute verfolgt“ – Eine Dokumentation*. Göttingen: Gesellschaft für bedrohte Völker.

Hancock, Ian (2004). „Romanies and the Holocaust: A Re-evaluation and Overview“. U Dan Stone (ed.), *The Historiography of the Holocaust*. Njujork: Palgrave Macmillan (str. 383–96).

Hanstein, Ewald (2005). *Meine hundert Leben: Erinnerungen eines deutschen Sinto*. Bremen: Donat Verlag.

Herold, Kathrin and Robel, Yvonne (2006). „Roma und Sinti im KZ Neuengamme: Eine SpurenSuche“. U Landeszentrale für politische Bildung (ed.), *Die nationalsozialistische Verfolgung Hamburger Roma und Sinti*. Hamburg: Landeszentrale für politische Bildung (str. 103–14).

Herold, Kathrin (2009). „Das Leid der Roma und Sinti in der NS-Zeit berechtigt nicht zu rechtswidrigen Handlungen heute“: Bleiberechtskämpfe Hamburger Roma an der KZ-Gedenkstätte Neuengamme“. U Markus End, Kathrin Herold and Yvonne Robel (eds), *Antiziganistische Zustände. Zur Kritik eines allgegenwärtigen Ressentiments*. Minster: Unrast (str. 131–56).

Heuß, Herbert (1992). „Die Migration von Roma aus Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert: Historische Anlässe und staatliche Reaktion“. U Jacqueline Giere (ed.), *Die gesellschaftliche Konstruktion des Zigeuners*. Frankfurt na Majni: Campus (str. 109–32).

Hund, Wulf D. (1999). *Rassismus: Die soziale Konstruktion natürlicher Ungleichheit*, Minster: Westfälisches Dampfboot.

Hund, Wulf D. (2003). „Inclusion and Exclusion: Dimensions of Racism“. *Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit*, vol. 1, str 6–19.

Levy, Daniel and Sznajder, Natan (2006). *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Filadelfija: Temple University Press.

- Lewy, Guenter (2000). *The Nazi Persecution of the Gypsies*. Oksford: Oxford University Press.
- Mayer, Gregor and Odehnal, Bernhard (2010). *Aufmarsch: Die rechte Gefahr aus Osteuropa*. St. Pelten: Residenz Verlag.
- Margalit, Gilad (2001). *Die Nachkriegsdeutschen und „ihre Zigeuner“: Die Behandlung der Sinti und Roma im Schatten von Auschwitz*. Berlin: Metropol (=nemački prevod Margalit, Gilad (2002). *Germany and its Gypsies: a Post-Auschwitz Ordeal*. Medison, Viskonsin: University of Wisconsin Press).
- Purtscheller, Wolfgang/Kemmerling, Markus/Kopecky, Václav (1998). *Delikt: Antifaschismus: Briefbombenterror in Österreich und Kriminalisierungskampagnen von rechtst*. Berlin: Elefanten Press.
- Repplinger, Roger (2008). *Leg dich, Zigeuner: Die Geschichte von Johann Trollman und Tull Harder*. Minhen i Cirih: Piper.
- Rose, Romani (1987). *Bürgerrechte für Sinti und Roma: Das Buch zum Rassismus in Deutschland*. Hajdelberg: Zentralrat Deutscher Sinti und Roma.
- Severin, Jan (2009). „Zwischen ihnen und uns steht eine kaum zu überwindende Fremdheit“: Elemente des Rassismus in den „Zigeuner“-Bildern der deutschsprachigen Ethnologie“. U Markus End, Kathrin Herold, and Yvonne Robel (eds), *Antiziganistische Zustände: Zur Kritik eines allgegenwärtigen Ressentiments*. Minster: Unrast (str. 67–94).
- Spitta, Arnold (1989). „Entschädigung für Zigeuner? Geschichte eines Vorurteils“. U Ludolf Herbst and Constantin Goschler (eds), *Wiedergutmachung in der Bundesrepublik*. Minhen: Oldenbourg (str. 385–401).
- Universität Bremen, Studiengang Sozialpädagogik (ed.) (1981). *Der Hungerstreik der Sintis in Dachau: Pressepiegel zum Thema Zigeuner in der BRD, Projekt Obdachlose/Zigeuner*. Bremen: Universität Bremen.
- Wippermann, Wolfgang (1993). *Geschichte der Sinti und Roma in Deutschland: Darstellung und Dokumente*. Berlin: Pädagogisches Zentrum.
- Wippermann, Wolfgang (1997). *„Wie die Zigeuner“: Antisemitismus und Antiziganismus im Vergleich*. Berlin: Elefanten Press.
- Wippermann, Wolfgang (2005). *„Auserwählte Opfer?“ Shoah und Porrajmos im Vergleich: Eine Kontroverse*. Berlin: Frank & Timme.
- Zimmermann, Michael (1996). *Rassenu-topie und Genozid: Die nationalsozialistische „Lösung der Zigeunerfrage“*. Hamburg: Christians.

Prevod sa engleskog: Miloš Zorić

Korektura: Petar Atanacković

Izvor: Kathrin Herold, Yvonne Robel, „Romi kao žrtve genocida: Politika sećanja u (Zapadnoj) Nemačkoj od 1945“, u: *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, ured. Milivoj Bešlin, Petar Atanacković, Novi Sad: AKO, 2012, 193-215.